

Отримано: 4 листопада 2013 р.

Прорецензовано: 2 грудня 2013 р.

Прийнято до друку: 20 грудня 2013 р.

Фененко П. О., Дворянінов А. В. Податкова складова детінізації економіки України / П. О. Фененко, А. В. Дворянінов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол. : І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Випуск 24. – С. 137–141.

УДК 336.1

JEL Classification: H70

Полина Александрівна Фененко,

*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів та банківської справи
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»,*

Андрій Володимирович Дворянінов,

*аспірант кафедри фінансів та банківської справи Приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»*

ПОДАТКОВА СКЛАДОВА ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу податкової складової детінізації економіки України. Досліджено стан податкової системи країни, виокремлено зміни, які мали місце останніми роками у податковій системі України, проаналізовано наявні недоліки та розроблено рекомендації щодо їх усунення, які б сприяли детінізації вітчизняної економіки.

Ключові слова: *тіньова економіка, детінізації, податкова система, оподаткування, податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб.*

Полина Александровна Фененко,

*кандидат економічних наук, старший преподаватель кафедры финансов и банковского дела
Частного высшего учебного заведения «Европейский университет»,*

Андрей Владимирович Дворянинов,

аспірант кафедры финансов и банковского дела Частного высшего учебного заведения «Европейский университет»

НАЛОГОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДЕТИНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу налоговой составляющей детенизации экономики Украины. Исследовано состояние налоговой системы страны, выделены изменения, которые произошли в последние годы в налоговой системы Украины. Проанализированы существующие недостатки и разработаны рекомендации по их устранению, которые в конечном результате способствовали бы детенизации отечественной экономики.

Ключевые слова: *теневая экономика, детенизации, налоговая система, налогообложение, налог на прибыль предприятий, налог с доходов физических лиц.*

Polina Oleksandrivna Fenenko,

*PhD in Economics, Senior Lecturer of Department of Finance and Banking
of Private education higher institution «European University»,*

Andrii Volodymyrovych Dvorianinov,

graduate student of Department of Finance and Banking of Private education higher institution «European University»

TAX COMPONENT OF LEGALIZATION OF UKRAINE SHADOW ECONOMY

The article is devoted to the tax component of the shadow economy of Ukraine. The state tax system has been studied, the changes that have occurred in recent years in the tax system of Ukraine have been determined. Analyzes the existing deficiencies has been done and recommendations to address them have been suggested, which would facilitate shadowing domestic economy.

Keywords: *shadow economy, unshadowing, tax system, taxation, income tax, tax on personal income.*

Постановка проблеми. Нині явище тіньової економіки простежується майже в усіх країнах світу, проте масштаби, причини виникнення та форми проявів тіньових економічних відносин визначаються особливостями історичного, культурного, економічного, правового розвитку кожної держави. На сьогодні в Україні існує загрозна тенденція щодо поширення тіньової економіки, показник рівня якої

перевищує максимально допустиму межу у 30% від ВВП країни. Відповідно до закону України «Про основи національної безпеки України», тінзація визначається як один із чинників загроз національним інтересам та національній безпеці країни [1].

Наслідки існування в країні високого рівня тіншової економіки є достатньо визначеними та прогнозованими. Тіншова економічна діяльність чинить деструктивний вплив на економічну систему країни, а саме призводить до деградації грошово-кредитної та бюджетної систем, розшарування суспільства за рівнем доходів, занепаду соціальної сфери та ін. Тому подолання або принаймні мінімізація масштабів тіншової економіки є одним із ключових викликів сьогодення в українських реаліях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення явища тіншової економіки є достатньо молодим напрямом дослідження як у вітчизняній, так і у зарубіжній науці. Серед надбань української науки необхідно наголосити на працях А. Базилюка, З. Варналія, В. Засанського, І. Мазур, О. Турчинова, роботи яких присвячені пошуку природи та причин тінзації економіки, методів вимірювання її масштабів, аналізу наслідків, способів детінзації. Проте відсутність конкретної програми дій щодо подолання тіншової економіки в Україні породжує необхідність подальшого наукового пошуку в цьому векторі.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження податкової складової у боротьбі з тіншовою економікою України. Відповідно до поставленої мети, потребують вирішення такі завдання: дослідження стану податкової системи країни, виокремлення змін, які мали місце останніми роками у податковій системі України, аналіз наявних недоліків та рекомендації щодо їх усунення, які б сприяли детінзації економіки в цілому.

Виклад основного матеріалу. Дослідники тіншової економіки визначають, що історично першим проявом тіншової економіки було ухилення від сплати податків. Ще в античному світі вільні громадяни Афін сприймали сплату податків як печатку рабства та приниження їхньої гідності, вважаючи за краще брати данину з підкорених народів і навіть зі своїх союзників [2, с. 72]. В історії України також існують загальновідомі випадки несплати данини древлянами і походи княгині Ольги на них з метою вилучення податків, що у сучасному розумінні можна трактувати як боротьбу з тіншовою економікою.

У період існування Радянського Союзу податкова система більшою мірою визначала тенденції розвитку тіншових економічних відносин. За часів НЕПу (нової економічної політики) податкова політика відіграла значну роль у підтримці розвитку приватної ініціативи та недержавної економічної діяльності. Зниження ставки податку з доходів приватних господарюючих суб'єктів до 25% сприяло моментальній активізації діяльності та виходу з «тіні», причому насамперед у сферах, що працювали на кінцевого споживача. Зі зміною поглядів влади на приватну форму ведення економічної діяльності та початком процесу одержавлення, наприкінці 1920-х років, ставку податку на доходи було підвищено до 30%, а з переходом до індустріалізації та масової колективізації вона перевищувала 90%. Зрозуміло, що непосильне податкове навантаження стало причиною витіснення приватних господарюючих суб'єктів з офіційної економіки, які змушені були або самоліквідуватися або переходити працювати у «тінь». Тобто за допомогою регулювання ставки податку на доходи влада могла сприяти розвитку підприємництва або, навпаки, змушувала до тінзації діяльності.

На думку експертів, у СРСР у середині 1980-х років приховування податків становило 10–12% від загального обсягу доходів, а на початку 1990-х років цей показник зріс до 30%, особливо це яскраво проявлялося в сільському господарстві та торгівлі. За розрахунками Т. Корягіної, наприкінці 1980-х років держбюджет СРСР втрачав від несплати прибуткового податку в індивідуальному секторі близько 2,5 млрд рублів. Різниця між офіційно заявленими та потенційно можливими надходженнями становила 1:50 [3, с. 32].

З розпадом СРСР закінчився період радянської тіншової економіки. Її поширення, динаміка та масштаби вже в окремих незалежних республіках визначалися специфікою умов розбудови державності. За часів існування Радянського Союзу не велася офіційна статистика щодо обсягів тіншової економіки по кожній з республік-членів, у тому числі й України, проте обсяг української тіншової економіки на початку існування як незалежної держави (1991 рік) оцінювалася у 18% від ВВП [4].

Тіншова економіка постійно змінювала форми, в яких вона проявлялася, прискорюючи або зменшуючи темпи зростання на певних етапах розвитку держави, залежно від умов функціонування економічної, правової систем, системи державного управління. Проте, податкова система, що функціонує в країні, залишається і до тепер одним із визначальних чинників для наявності тіншових економічних відносин. Фіскальний та адміністративний тиск з боку податкових органів є однією з причин ухилення від сплати податків або приховування частини доходів, що підлягають оподаткуванню з боку платників податків, тобто останні переходять у тіншований сектор економічних відносин.

Світовий банк складає щорічний рейтинг податкових систем країн. При складанні оцінки врахову-

ються такі податки, як податок на прибуток (доходи) з організацій, внески на соціальне страхування і податки з фонду оплати праці, що сплачуються роботодавцями, податки на майно, податки на передачу майна (власності), податок на дивіденди, податок на приріст капіталу, податок на фінансові операції, екологічний податок, дорожній податок, податок на транспортні засоби та інші податки і збори; податок на додану вартість враховується при оцінці рейтингу загальної кількості платежів рейтингу витраченого часу щорічно на ведення податкового обліку [7]. Податкова система України також оцінюється у цьому рейтингу. Ці оцінки подані в таблиці.

За результатами рейтингу податкових систем у 2012 році, Україна посіла 165 місце серед 185 країн, які були оцінені. Порівнюючи дані 2011 та 2012 років, поліпшився показник часу, що витрачається щорічно на обчислення та сплату податків. Зменшилися загальна кількість платежів, від 135 у 2011 році до 28 – у 2012 році, при цьому середній показник платежів в усіх країнах світу – 27,2 [9]. Якщо на початку 2011 році в електронному вигляді звітували лише 39% платників ПДВ, то у 2013 році – більше 98%. Окрім того, понизилася загальна податкова ставка на 1,7%. Вищезазначені показники дали змогу Україні піднятися у рейтингу на 18 позицій.

Таблиця
Оцінка податкової системи України

Показник	Рік						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальний рейтинг	174	177	180	181	181	181	165
Кількість платежів на рік	98	99	99	147	135	135	28
Кількість часу, що витрачається в рік	2185	2085	848	736	657	657	491
Загальна податкова ставка (% від прибутку)	60,3	57,3	58,4	57,2	55,5	57,1	55,4
Податок на прибуток (% прибутку)	13,5	12,2	11,5	12,3	10,4	12,2	11,6
Податок та виплати на заробітну плату (% прибутку)	45,4	43,4	43,3	43,1	43,3	43,3	43,1
Інші податки (% прибутку)	1,4	1,8	3,7	1,8	1,8	1,6	0,7

Джерело: складено за даними щорічних звітів у фінансової корпорації Світового банку [5–9]

За результатами 2012 року, Україна посіла шосте місце серед країн Європи та Центральної Азії за найбільш значним поліпшенням оподаткування за рік. Впровадження можливості електронного надання даних і оплати податків для середніх та великих підприємств, що започатковано у податковій сфері України, було високо оцінено експертами Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації. При цьому кількість податкових платежів і час на їх адміністрування значно скоротилися.

Аналізуючи дані, подані в таблиці, можна стверджувати, що податкові трансформації, які відбуваються в країні, дають насамперед позитивний результат з погляду адміністративної складової, забезпечуючи зростання позиції країни у світовому рейтингу податкових систем, сприяють розширенню та легалізації господарської діяльності.

Фіскальний тиск, попри імплементацію змін, залишається на достатньо високому рівні. Хоча, необхідно зауважити, що у побудові ефективної системи оподаткування не менш важливу роль відіграє адміністративна компонента, а саме правила нарахування податків, положення щодо податкової звітності, процедура сплати податків, загальна кількість платежів. Так, у країнах з розвиненою ринковою економікою, які демонструють успішність розбудови податкової системи, ставки податків є вищим за вітчизняні, проте простота та прозорість їхнього обчислення та сплати забезпечують розвиток підприємництва та попереджують тінізацію господарських процесів. Прикладом таких країн можуть бути Австрія, Франція, Швеція, де обсяг податків, що сплачується підприємством, становить у середньому 60%, проте рівень тіньової економіки знаходиться в межах 10% від ВВП [9].

Взагалі за період з 2006 до 2012 року зміни, що відбулися у податковій системі України, мають позитивний ефект. За останні 6 років значно скоротився час на ведення податкового обліку, від 2 185 годин на рік у 2006 році до 491 годин на рік у 2012 році. Такого результату було досягнуто за рахунок широкого впровадження електронної системи подачі звітності.

Окрім того, простежується поступова тенденція зниження податкового навантаження. Так, у 2008 році відбулося зниження податкового навантаження на бізнес за рахунок скорочення низки соціальних

відрахувань, в тому числі: в пенсійний фонд, фонд соціального страхування і соціального страхування від нещасних випадків на роботі. Впровадження електронної системи подання податкових декларацій у 2,5 раза (порівнюючи з 2007 роком) скоротило час, необхідний для сплати податків.

У 2010 році відбулося спрощення податкового законодавства, чому сприяло введення і постійне вдосконалення системи електронної подачі податкових декларацій з податку на додану вартість. У 2011 році прийнятий Податковий кодекс уніфікував податкове законодавство та сприяв спрощенню сплати податків, окрім того, відбулося зниження ставок з податку на прибуток та введення єдиного соціального внеску.

Зниження податкового навантаження у 2012 році стало можливим через скорочення загальної кількості платежів. Зменшенням часу, що витрачається на сплату податків відбулося завдяки розширенню доступу до електронної системи подачі податкової звітності та сплати податків середніми й великими підприємствами.

Процедури електронного декларування та платежів сприяють зниженню кількості паперової роботи, забезпечують проведення податкових перевірок і процедур більш цілеспрямовано і на основі ризик-орієнтованого підходу, а також дозволяють знизити рівень корупції. Електронна система звітування та сплати податків сприяє зменшенню часу, що витрачається підприємством на ведення податкової звітності, дотриманню податкового законодавства та зниженню вартості адміністративних витрат. Проте досягнення високої результативності роботи такої системи вимагає впровадження високоякісної систем безпеки [9].

Однак, попри відмічені позитивні зрушення, що відбулися в податковій системі України останніми роками, ще залишається достатня кількість невирішених питань, розв'язання яких сприятиме детінізації економіки.

За розрахунками Міністерства доходів та зборів України [12], ефективне податкове навантаження для власників бізнесу в наявній системі оподаткування становить 45,5% у виробництві і 42% – в торгівлі. За наявного фіскального навантаження суб'єкти господарювання часто вдаються до податкової оптимізації, яка дає їм змогу ухилитися від сплати податків. Результатом дії податкової оптимізації є формування тіншового сектора економіки країни, створення умов для безпечного фактичного зменшення ставок за чотирма основними податками і зборами: податку на додану вартість (ПДВ), податку на прибуток, податку з доходів фізичних осіб, єдиного соціального внеску. При використанні інституту «податкової оптимізації» ефективне податкове навантаження знижується до 19,2% у виробництві та 16,4% у торгівлі [12].

З огляду на наявну ситуацію, існує необхідність активізації стимулюючої функції податків шляхом зниження ставки податку на прибутку та ставки ПДВ, що має сприяти збільшенню бази оподаткування за рахунок збільшення обсягів виробництва в країні. Такі заходи в кінцевому результаті сприятимуть збільшенню надходжень до бюджету та мінімізуватимуть потребу в податковій оптимізації.

Потребує негайного вирішення й питання оподаткування доходів фізичних осіб. Станом на 2012 рік тіншовий сектор економіки України оцінюється у 350 млрд грн, при чому майже половину цієї суми (170 млрд грн) становить зарплата в «конвертах». Така ситуація пояснюється неефективністю діючої ставки податку з доходів фізичних осіб. На сьогодні податкове навантаження становить до 52%, тобто на кожну гривню виплаченої заробітної плати роботодавець сплачує податки в бюджет від 1,07 до 1,26 грн залежно від розміру зарплати й галузі діяльності.

Можливим варіантом подолання наявної системи виплати частини заробітної плати не офіційно, уникаючи сплати частини податку до бюджету, є впровадження шкали прогресивного податку з доходів фізичних осіб. Розмір ставки податку має визначатися та коригуватися залежно від рівня доходу, що унеможливить ухилення від сплати податку.

Окрім того, користуючись досвідом європейських країн, іншим варіантом детінізації заробітної плати є встановлення взаємозв'язку між прибутком підприємця та заробітною платою найманого працівника. Тобто розробити прогресивну шкалу, за якою збільшення прибутку працедавця має відобразитися на зарплаті працівника у бік зростання.

З іншого боку, необхідним є підвищення штрафів та покарань за виплату заробітної плати в конверті. Окрім того, як додатковий стимул для «формалізації» доходу фізичних осіб, фахівці Інституту економічних досліджень та політичних консультацій пропонують розглянути спеціальні вимоги до банківських кредитів (наприклад дозволити враховувати при видачі кредитів лише правильно задекларований та оподаткований дохід та прибуток) [13, с. 20].

Щодо удосконалення адміністративної складової податкової системи, яка сприяла б виходу суб'єктів господарювання у світловий спектр, то необхідно й надалі розширювати діалог податкових органів з платниками податків через щойно створенні офіси. Причому працівники таких офісів мають бути мате-

ріально та морально вмотивованими, що дозволить їм відмовитися від хабарів та корупції.

Щобільше, окрім фіскальної та адміністративної складової податкової політики, можна виділити й культурну складову, яка знаходиться між двома останніми. В українському суспільстві майже відсутня «податкова культура», оскільки платники податків не довіряють владі та не можуть простежити, на що й куди витрачаються їхні кошти. Тому необхідно докласти зусиль задля податкової освіченості населення, переконати суспільство, що сплачені податки – це запорука економічного розвитку країни.

Висновки. Податкова система країни – є базисом інвестиційного клімату, її реформування може стати основою і поштовхом у розробці нової моделі стимулювання економічного зростання, в якій визначальну роль має відігравати держава. Ефективне та раціональне використання діючих податкових механізмів або створення нових, зниження фіскального та адміністративного тиску на платників податків є запорукою розширення господарської активності, детінізації та економічного розвитку країни.

Література:

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
2. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. – К. : Вид-во АртЕк, 1995. – 300 с.
3. Корягина, Т. И. Теневая экономика в СССР / Т. И. Корягина // Вопросы экономики. 1990. – № 3. – С. 32
4. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/>.
5. Paying Taxes 2007. The global picture/ annual report by PwC, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2007.pdf>.
6. Paying Taxes 2008. The global picture/ annual report by PwC, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2008.pdf>.
7. Paying Taxes 2009. The global picture/ annual report by PwC, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2009.pdf>.
8. Paying Taxes 2010. The global picture/ annual report by PwC, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2010.pdf>.
9. Paying Taxes 2011. The global picture/ annual report by PwC, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2011.pdf>.
10. Paying Taxes 2012. The global picture/ annual report by PwC, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2012.pdf>.
11. Paying Taxes 2013. The global picture/ annual report by PwC, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2013.pdf>.
12. Офіційний сайт Міністерства доходів і зборів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua>.
13. Ерке Ю. / Пропозиції щодо детінізації економіки України. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька консультативна група / Ю. Ерке, О. Бетлій, Р. Кірхнер, Р. Джуччі // Берлін-Київ, 2011. – 23 с.